

KATALOGIZACE – TENTOKRÁT OPRAVDU SDÍLENÁ

Využití systému Aleph-Cluster

Libuše Macháčová, Vědecká knihovna v Olomouci

Ke sdílené katalogizaci ve Vědecké knihovně v Olomouci

Katalogizátoři ve Vědecké knihovně v Olomouci (dále jen VKOL) během své praxe měli možnost poznat vývoj a pokroky ve sdílené katalogizaci.

Nejdříve prošli údobím, které se sdílenou katalogizací nazvat nedá, ale bylo již její předzvěstí. První důležitou podmínkou směřování ke sdílené katalogizaci bylo začít budování elektronického katalogu.

Za rok vzniku *elektronického katalogu* VKOL můžeme považovat 1990, kdy bylo zahájeno v experimentálním provozu ukládání záznamů v databázové podobě. Nejdříve probíhala katalogizace výběrově jen u některých knih. Ostatní přírůstky se v té době zpracovávaly klasicky, tj. záznamy byly tvořeny na psacím stroji. Zpracování probíhalo v programu CDS/ISIS.

V roce 1993 už byl veškerý přírůstek zpracováván automatizovaně. Rok 1994 je významný připojením knihovny na Internet – další nutná podmínka ke sdílené katalogizaci. Systém CDS/ISIS však v té době neumožňoval ani vystavení elektronického katalogu na internetu a už vůbec ne přebírání záznamů. Jediná možnost, jaká se později naskytovala, bylo nahlížení do elektronických katalogů jiných knihoven a inspirování se těmito záznamy. Přepínání ze systému CDS/ISIS na internet však byl poměrně složitý a zdlouhavý proces.

Když v roce 1997 vedení knihovny vybralo nový automatizovaný knihovní systém ALEPH 500, jako by se tím předurčilo další směřování VKOL – k těsné spolupráci s knihovnami, který měly systém ALEPH také, především pak ke spolupráci s Národní knihovnou (NK) v Praze a s Moravskou zemskou knihovnou (MZK) v Brně. Jednalo se o systém postavený nad databází ORACLE a zahrnující GUI (grafické uživatelské prostředí), WWW a Z39.50.

Rok 1998-1999 byl věnován nejdříve přípravám a posléze implementaci systému ALEPH a konverzi dat do bibliografického formátu UNIMARC (od roku 2004 užíván MARC 21). V prvním pololetí 1999 probíhal zkušební provoz v hlavní lince zpracování. V době implementace však

ještě nebylo možné při katalogizaci využívat možnost přebírání bibliografických záznamů z jiných knihoven.

Aby bylo možné objasnit rozdíly mezi fungováním linky zpracování dříve a nyní, musíme se nejdříve s linkou zpracování a jejími úkoly seznámit.

Hlavní linka zpracování

Tato hlavní linka zpracování zahrnuje knihy (jedno- i vícesvazkové monografie a sborníky), disertace, nepravá periodika, hudebniny a mapy. Zkompleťované ročníky periodik jsou zpracovány jen oddělením doplňování fondů a neprocházejí celou linkou zpracování. Ostatní druhy dokumentů se zpracovávají mimo tuto hlavní linku.

Doplňování fondů

Podstatnou část přírůstku představuje povinný výtisk. Jedná se asi o 85%, zbytek podle způsobu nabytí tvoří nákup (asi 6%), mezinárodní výměna a dary. Pracovníci tohoto oddělení nejdříve zkontrolují, zda konkrétní dokument už není ve fondu - jedná se o tzv. zjišťování na duplikát. Pokud už je dokument ve fondu, dostane další exemplář přidělenou stejnou signaturu a projde zkráceným zpracováním (neputuje už do katalogizace).

Následuje uložení každé knihovní jednotky do počítače. Při ukládání každého dokumentu se jedná o základní akviziční údaje - krátký bibliografický záznam (autor, název, ISBN, počet exemplářů) a záznam o jednotkách, který obsahuje čárový kód, signaturu, přírůstkové číslo a datum přidělení přírůstkového čísla.

Od roku 2002 se také povinně sleduje správnost ISBN. Má to dva hlavní důvody – ISBN se při srovnání s NK a MZK používá ke kontrole povinného výtisku a zároveň je správné ISBN nutné k fungování Jednotné informační brány.

Jmenný popis

Katalogizátoři pracují podle angloamerických pravidel AACR2R a spolupracují s NK a MZK. Používán byl formát UNIMARC, přechod na formát MARC 21 proběhl ve stejném časovém období jako NK Praha a MZK Brno, tj. v létě 2004.

Součástí práce katalogizátorů je i sjednocování podoby jména a ověřování jeho správné podoby v souboru autorit (po připojení se k projektu budování Národního souboru autorit se toto stalo rutinou).

Od roku 2003 katalogizátoři VKOL po dohodě s NK Praha a MZK Brno přednostně zpracovávají produkci vydanou na území Olomouckého kraje.

Věcný popis

Na Internetu ztrácí inverze předměťových hesel význam, protože je možné použít např. levo- i pravostranné vyhledávání a kombinované dotazy. Substantivní inverze měla svůj význam a opodstatněnost v tradičních lístkových katalozích, případně při vyhledávání v elektronických katalozích 1. generace s jednoduchým vyhledáváním slov.

V prostředí lístkových katalogů byl využíván *jazyk předmětových hesel*. V současnosti je v knihovnách využívání lístkových katalogů na ústupu – např. ve VKOL jsou lístkové katalogy (systematický i předmětový) uzaveny od roku 2001 a dále se nebudují.

Užívá se současný pravopis a u zkratk se preferuje rozepsaná podoba. Národní soubor věcných autorit se stal nástrojem standardizace a unifikace a měl by sloužit i pro sdílenou katalogizaci.

Práce věcného popisu v době implementace systému ALEPH ještě nebyla příliš vázána spoluprací s jinými knihovnami. Věcní katalogizátoři tvořili klíčová slova, předmětová hesla (v inverzním pořádku slov – v souladu s tehdy budovaným předmětovým lístkovým katalogem) a znaky Mezinárodního desetinného třídění (MDT). V té době ještě nebylo možné běžně provádět globální opravy při změně hesla, proto bylo provedení jakékoliv opravy velmi pracné (v současnosti se pracovníci věcného popisu věnují také tvorbě věcných autorit a globálním opravám).

Při tvorbě předmětových hesel přešla knihovna od roku 2001 na metodu Národní knihovny. U víceslovných hesel je od té doby na rozdíl od dřívější praxe užíván přirozený slovosled.

Metoda Konspektu je využívána od roku 2003: nejdříve pasivně v rámci přebírání záznamů z NK, posléze od počátku roku 2004 jde o aktivní používání a přidělování 500 skupin Konspektu. V průběhu roku 2004 se hierarchická struktura Konspektu rozšířila i o 24 předmětových kategorií, které jsou součástí autoritních záznamů skupin Konspektu jako jejich nadřazené termíny. V bibliografických záznamech jsou nyní ke skupinám Konspektu připojována pořadová čísla předmětových kategorií, a to v podpoli 072 \$\$9.

Přebírání záznamů

Nespornou výhodou systému ALEPH je, že umožňuje využívat díky protokolu Z39.50 přebírání záznamů, což u programu CDS/ISIS nebylo možné. Protože klient systému ALEPH pracuje pod operačním systémem Microsoft Windows, je možné pracovat s více okny najednou a rychle se pohybovat mezi jednotlivými moduly. Otevření více záznamů najednou CDS/ISIS neumožňoval, přitom je to při katalogizaci velmi výhodný způsob

práce. Katalogizátor si může otevřít nejen ten záznam, na kterém právě pracuje, ale i záznam jiný, ať už ze své či jiné knihovny. Ten může buď převzít celý nebo jen jeho potřebné části, např. předmětová hesla.

Záznam v jiné knihovně bylo nejdříve možné najít v modulu OPAC, později přímo v modulu Katalogizace. Pokud byl záznam v modulu OPAC nalezen v jiné knihovně, nejdříve bylo nutné se přesvědčit, že se jedná přesně o ten záznam, který jsme hledali – podle ISBN, autora, názvu, roku a pořadí vydání. Po ověření byl přebrán záznam z jiné knihovny nejdříve do modulu OPAC, potom do modulu Katalogizace. Tento záznam se zkopíroval stiskem kláves CTRL+N nebo přes nabídku *Editovat – Kopírovat záznam*. Tím se z cizího záznamu stal záznam lokální, se kterým bylo možné dále pracovat. Pokud už byl vytvořený akviziční záznam v našem elektronickém katalogu, šlo záznamy spojit pomocí kláves CTRL+D (kopírování lokálního záznamu) a ALT+D (vlození do existujícího záznamu).

Takto přetažené záznamy bylo ještě třeba upravit, protože některá pole, která už byla dříve vyplněna, byla duplicitní. Tato duplicitní pole bylo třeba zrušit. Jednalo se obvykle o pole ISBN, autor a název. Rušila se také případná interní pole jiné knihovny. Potom se záznam zkontroloval a přidala se interní pole VKOL, jako např. pole 910 - sigla, signatura a dále pole pro počet exemplářů.

Pro katalogizátory na úseku věcné katalogizace je velkou výhodou, byli-li záznam přetažen z jiné knihovny. Tím pádem jim odpadne nejobtížnější úkol - věcná analýza knihy. Samozřejmě je však jejich povinností zběžně zkontrolovat, zda se katalogizátor z jiné knihovny nezmýlil. Poté zkontrolují ještě formální správnost věcných prvků.

Využití Jednotné informační brány pro přebírání záznamů

Portál Jednotná informační brána pomocí jednotného rozhraní umožňuje prohledávat katalogy několika knihoven najednou. Pracovníci VKOL používali Jednotnou informační bránu především pro přebírání záznamů; byl to nejrychlejší způsob vyhledávání záznamů v jiných knihovnách a jejich přetažení do našeho katalogu.

Od 2. čtvrtletí roku 2002 bylo možné využívat pro přebírání záznamů jednodušší a rychlejší postup než dříve. Místo postupného prohledávání jednotlivých knihoven, zda tam záznam najdeme nebo ne, je výhodnější pomocí Jednotné informační brány (JIB) položit dotaz do několika knihoven najednou. Knihovny se prohledávají postupně, jedna za druhou, tak jak bylo pořadí nadefinováno podle důležitosti. Protože za nejdůležitější zdroj nejkvalitnějších záznamů považujeme NK Praha a MZK Brno, nejdříve se prohledávaly tyto knihovny. Byl-li záznam v těchto knihovnách nalezen,

vyhledávání v dalších knihovnách nepokračovalo. Pokud v nich však nebyl záznam nalezen, pokračovala JIB v prohledávání dalších knihoven.

Nejlepším jednoznačným identifikátorem pro vyhledávání je přitom ISBN - mezinárodní číslo knihy, přidělené Národní agenturou ISBN v Praze, nebo ISSN u seriálů. Pokud ISBN nebo ISSN chybí, dalšími prvky pro vyhledávání jsou autor a slova z názvu. Ovšem pozor! Chybí-li tedy ISBN nebo ISSN jako jednoznačný identifikátor, je třeba důkladně zkontrolovat, zda se našel správný záznam. V důsledku vyhledávání ze slov se může stát, že se vyhledá záznam ne zcela adekvátní. Obzvláště je tento jev častý u sborníků, seriálů a děl bez autorů.

Jediným dotazem jsme tak rychle získali zpět odpověď, zda se v některé z těchto knihoven záznam nachází. Potom mohli katalogizátoři záznam přetáhnout a ihned a jednoduše spojit s aktuálním záznamem. Přitom si katalogizátor ušetřil výše jmenované kroky jako kopírování na lokální počítač, opětné kopírování a vkládání do záznamu. Stále však ještě bylo nutné odmazávat některá duplicitní pole (ISBN, autor, název - ta byla součástí lokálního akvizičního záznamu).

Tato metoda katalogizace s přebíráním záznamů z jiných knihoven se tedy jevila jako velmi výhodná. Ukázalo se, že katalogizátoři, kteří ji ke své práci využívali, dosahovali vyšších výkonů a jejich práce byla i kvalitnější. Jako příklad mohu jmenovat úsek seriálů, kde se s ukládáním seriálů do počítače se začalo na rozdíl od ostatních druhů dokumentů až v lednu 2001. Většina záznamů živých periodik byla nalezena v NK v Praze nebo v MZK v Brně a byla přetažena. Pouze ty záznamy, které nebyly nalezeny, katalogizátorka vytvářela sama. Podařilo se jí tak dosáhnout pozoruhodného výsledku, když během jednoho roku stačila vytvářet bibliografické záznamy pro živý fond periodik - přitom takových periodik je ve fondu přes 2.200 titulů.

Přebírání záznamů se ukázalo pro kvalitu a rychlost práce užitečné a přínosné, ale stále to ještě nebyla opravdová sdílená katalogizace.

Sdílená katalogizace

Jaké jsou počátky opravdu sdílené katalogizace? Jak vše probíhalo? Zástupci NK, MZK a VKOL se dohodli na společném postupu, založení společné centrální báze, pravidlech a využití systému ALEPH-Cluster.

ALEPH-Cluster je pozoruhodný nástroj, který nám konečně umožnil uskutečnit náš sen - katalogizaci skutečně sdílenou. Funguje na základě vytvoření vazby mezi centrální (CEN) a lokální bází prostřednictvím shodného identifikačního čísla v poli 001. Při každém uložení záznamu v centrální bází je automaticky na pozadí upraven záznam v lokální bází - změny se replikují. Obráceným směrem vazba nefunguje: pokud si někdo

udělá změnu pouze v lokální bázi, tato změna se nepřenáší směrem do báze centrální.

První schůzka k ALEPH-Clusteru se uskutečnila 31.1.2005 v NK. Projednávaly se zejména organizační otázky. Ing. Martin Vojnar vysvětlil základní princip fungování ALEPH-Clusteru.

Bylo dohodnuto testování sdílené katalogizace v nulté etapě od února 2005. Jako základ do testovací centrální báze (CEN01) byl naimportován vzorek záznamů ze současné báze ISN a záznamy CIP a také dosud nezpracované akviziční záznamy z NKC. Vybraní katalogizátoři zúčastněných knihoven testovali v CEN, záznamy stahovali do lokálních testovacíchází a prověřovali funkčnost systému a to, zda se změny skutečně replikují.

Testování proběhlo na vzorku českých monografií, součástí bylo i věcné zpracování. O replikaci změn konkrétních polí do lokálníchází rozhodla každá knihovna samostatně. Před nultou etapou byly nastaveny tabulky báze CEN01, zajištěn přístup určeným pracovníkům, proběhlo školení pracovníků, kteří byli zapojeni do testování a byla založena elektronická konference.

Před zahájením 1. etapy bylo třeba ještě vyřešit mnoho úkolů – nejen systémových (týkajících se funkčnosti systému), ale i problematiku v akvizici, ve jmenném a věcném popise. Pro jmenný popis byla vůdčí osobností PhDr. Jaroslava Svobodová z NK, Mgr. Marie Balíková stanovila metodiku práce pro věcný popis.

Bylo třeba se domlouvat o takových věcech, jako je např. používání společných rejstříků, písmenných polí (lokální písmenná pole knihoven) a šablon.

Pole 001 je jedinečné a nelze jej editovat. Generuje se automaticky po uložení na server. Právě toto pole umožňuje propojení záznamů v centrální a lokální bázi.

V poli 003 je vždy hodnota CZ-PrNK (identifikační kód Národní knihovny) bez ohledu na to, která ze tří knihoven záznam vytvoří jako první.

Konečné slovo v katalogizaci má vždy NK. Do hotových záznamů (s kódem „vr“, který přiděluje pouze NK), by již pracovníci MZK a VKOL neměli vstupovat (s výjimkou oprav zjevných překlepů ap.)

Pole IST (kód zpracování) a 910 se odlišují prvním indikátorem podle knihoven. Přidělené indikátory:

- 1 - NK
- 2 - MZK
- 3 - VKOL

Replikace změn v lokální bázi probíhá podle pravidel určujících, která pole se mají v lokální bázi ponechat a která se mají převzít z CEN. Proto u polí, která se podle těchto určených pravidel přenášejí z CEN, je zcela zbytečné provádět jakékoli změny. Po uložení záznamu v CEN jsou totiž tyto změny stejně přepsány stavem z CEN. Z toho vyplývá, že u záznamů, které mají v poli 001 identifikační číslo z CEN, nemají katalogizátoři provádět jakékoli změny v lokální bázi.

Pravidla pro pole přejímaná z CEN:

- Pole chybějící v lokální bázi se přidají z CEN
- Pole lišící se v CEN a v lokální bázi se přepíší podobou z CEN
- Pole chybějící CEN se v lokální bázi vymažou

Je pravda, že pochopit tato pravidla činilo některým katalogizátorům potíže a tvrdošijně prováděli změny v lokální bázi místo v centrální.

Ostrý provoz v CEN bázi byl spuštěn 1.6.2005. Sdílená katalogizace se týká českých monografií, ale plánuje se začít i se zpracováním kartografických dokumentů. Katalogizátoři NK také zpracovávají seriály typu aktualizací a iterací.

Asi po 6 týdnech práce ve společné centrální bázi došlo ke změně: Národní knihovna se rozhodla centrální bázi zrušit a záznamy zde vytvořené převést do báze NKC (=hlavní báze Národní knihovny). K tomuto kroku se v Národní knihovně rozhodli proto, aby nemuseli pracovat souběžně v centrální i lokální bázi, protože je to časově zatěžovalo a docházelo ke zpoždění ve zpracování. V MZK a VKOL je však třeba i nadále pracovat souběžně v obou bázích - v centrální i lokální (v oddělení akvizice). Pro akvizici tedy znamená současný způsob práce větší zátěž, ulehčení má však přinést jmennému a věcnému zpracování. Každý záznam bude vytvořen skutečně a jen jednou – ne třikrát v každé knihovně a pokaždé trochu jinak. Sdílená katalogizace tedy přináší jednotnost a vyšší kvalitu. Kladem bude jistě i to, že při změnách a opravách záznamů se tyto změny automaticky přenesou do lokálních bází bez zásahu lidské ruky. Další výhodou pro katalogizátory je, že záznam nemusí složité vyhledávat, přetahovat a nemusí odmazávat duplicitní pole – tento způsob práce je tedy rychlejší.

Katalogizátory očekávaný výsledek se sice zatím nedostavil, ale na hodnocení prospěšnosti sdílené katalogizace je jistě ještě příliš brzy. Věřím, že po „vyléčení dětských nemocí“ se přece jen sladkých plodů svého úsilí dočkáme.